

С.Я. Новікаў

ЛЕПЕЛЬСКАЯ АПЕРАЦЫЯ 1941 ГОДА Ў СВЯТЛЕ АЙЧЫННЫХ І ЗАМЕЖНЫХ ДАКУМЕНТАЎ

В статье представлены результаты компаративного анализа отечественных и зарубежных документов о ходе боевых действий на Витебщине в начале июля 1941 г. Использование документальных источников противоположных сторон создает более благоприятные условия для углубления исторических знаний о тех важных событиях, а также дает основания для введения нового определения – *Лепельская операция 1941 года*. Особое внимание обращается на актуальность научной реконструкции боевых действий Западного фронта на территории Беларуси в начальный период Великой Отечественной войны на современной базе документальных историографических источников.

З мэтай стварэння комплекснай карціны баявых дзеянняў у ходзе двух танкавых контрудараў, праведзеных камандаваннем Заходняга фронту на лепельскім напрамку ў пачатку Вялікай Айчыннай вайны, неабходна пачаць з дырэктывы № 16 ад 4 ліпеня 1941 г. [1, с. 340]. У ёй новае камандаванне на чале з маршалам С.К. Цімашэнкам вызначыла мэты і ставіла задачы для вайсковых часцей фронту, у тым ліку для 5 і 7-га механізаваных карпусоў (МК) 20-й арміі: ліквідаваць лепельскую групоўку праціўніка, якая наступала з раёна Лепеля, Полацка ў напрамку Віцебска. Для гэтага ў штабе арміі пад камандаваннем генерал-лейтэнанта П.А. Курачкіна быў распрацаваны план аперацыі, згодна з якім 7-му МК было загадана наступаць з раёна Віцебска ў напрамку Бешанковічы – Лепель, у далейшым нанесці ўдар па флангу і ў тыл полацкай групоўкі 3-й танкавай групы праціўніка; 5-му МК нанесці ўдар у напрамку Сянно – Лепель з мэтай далейшага развіцця яго на захад, на Глыбокае і Докшыцы. Гэта азначала, што два цалкам самастойныя контрудары ў напрамку Лепеля адначасова павінны былі правесці 5 і 7-ы МК, якія

наносілі танкавыя ўдары па збежных напрамках на Лепель. У загадзе камандарма 20-й арміі ў якасці тэрміну пераходу ў контрнаступленне была вызначана дата 5 ліпеня 1941 г., 6 гадзін раніцы [1, с. 340].

Наступным важным крокам нам бачыцца выяўленне фактычнай укамплектаванасці танкамі савецкіх МК на момант пачатку нанясення контрудараў. З айчынных архіўных дакументаў¹ вынікаюць наступныя даныя: у 13 і 17-й танкавых дывізіях (ТД) 5-га МК па стане на 7 ліпеня 1941 г. было 838 танкаў, тады як у 7-м МК (у 14 і 18-й ТД) толькі 507 баявых адзінак [Там жа, с. 334, 347]. Адразу ж звернем увагу на неабходнасць карэляцыі даных, якія выкарыстоўваюцца ў традыцыйных айчынных даследаваннях – з аднаго боку, прыведзеных паводле журнала баявых дзеянняў 5-га МК – з другога. У апошнім вялося штодзённае апісанне ходу баёў 13, 17-й танкавых і 109-й мотастралковай дывізіі і прыводзілася ацэнка вынікаў «Лепельскай аперацыі з 6 па 11 ліпеня 1941 г.»: корпус прыбыў на фронт па штатах мірнага часу. На 5 ліпеня ў ТД укамплектаванасць выглядала наступным чынам: па 2 батальёны танкаў БТ-7 (усяго 100 машын), па адным батальёне танкаў Т-26 (31 машына) і ХТ-26 (31 танк). Як бачна, сярод названых лічбаў дакумента найбольшая ступень карэляцыі назіраецца толькі ў апошнім выпадку. Узнікае пытанне, наколькі ўліковы штат танкавага парку быў задзейнічаны ў баявых дзеяннях у час Лепельскай аперацыі. У танкавым палку мотастралковай дывізіі па штаце знаходзілася 158 танкаў, з якіх на фронт прыбылі толькі 70, астатнія 88 танкаў да раёна выгрузкі на ўчастку Смаленск – Орша не дайшлі. Пры гэтым жа згадваецца, што ўсяго корпус быў укамплектаваны 802 танкамі [2, арк. 102].

З дакументаў бачна, што на момант пачатку нанясення контрудараў двума МК агульная колькасць баявых машын складала 1 345 танкаў розных тыпаў, у тым ліку 96 танкаў КВ і Т-34. Таксама неабходна мець на ўвазе 153 броняўтамабілі, якія знаходзіліся на ўзбраенні 5-га МК, а таксама 70 танкаў, якія прыбылі разам з мотастралковым палком у раён Оршы. Дакументальныя даныя паказваюць, што з баявых машын новых тыпаў большасць знаходзілася ў 7-м МК, дакладна ў адной з элітных савецкіх часцей – 14-й ТД, у якой на тэрыторыі Беларусі ваяваў сын Сталіна Я.І. Джугашвілі. Зазначым, што ў ходзе адступлення дывізіі 17 ліпеня ў раёне Лёзна старшы лейтэнант Джугашвілі быў узяты ў палон на ўчастку наступлення 12-й нямецкай ТД.

Аб колькасці танкаў з нямецкага боку існуюць частковыя звесткі. Паводле выяўленых на цяперашні час дакументаў можна ўбачыць наступную карціну ўкамплектаванасці танкамі 7 і 12-й нямецкіх ТД у пачатку ліпеня 1941 г. Па стане на 1.7.41 г. на ўліку ў іх знаходзілася 342 танкі, з якіх 71 – Pz. II, 219 – LT v. 38, 17 – Pz. III і 35 – Pz. IV [3, Вл. 13]. З параўнання прыведзеных у айчынных і нямецкіх дакументах лічбавых даных вынікае

¹ Аўтар выказвае падзяку маскоўскаму ваеннаму гісторыку кандыдату гістарычных навук У.В. Фядзюніну за інфармацыйную падтрымку.

наступнае: танкавы парк 5 і 7-га савецкіх МК значна пераўзыходзіў колькасць машын нямецкага баявога парку. Дакументальныя звесткі паказваюць суадносіны баявой тэхнікі з савецкага і нямецкага бакоў. Як пісаў пра гэта былы начальнік штаба 5-га МК палкоўнік, а на момант напісання артыкула Герой Савецкага Саюза генерал-палкоўнік танкавых войскаў у адстаўцы В.В. Буткоў [4, с. 63], па танках удзельнікі контрудару на лепельскім напрамку пераўзыходзілі нямецкі бок у 3–4 разы. Акрамя таго, неабходна мець на ўвазе фактар адначасовага ўдзелу баявых машын у танкавым баі на адной баявой прасторы. З дзённікаў баявых дзеянняў савецкіх ТД вядома, што баі ў асноўным вяліся з удзелам палкоў, але не дывізій, не кажучы пра адначасовы ўдзел танкаў усяго корпуса ў баях пад Сянно і Лепелем.

Заўважым, што танкі новых тыпаў накшталт савецкага Т-34 ці нямецкага Pz. IV складалі, як у савецкіх, так і нямецкіх дывізіях, зусім нязначную частку: фактычна кожная дзясятая баявая машына. У нямецкіх ТД, якія ўдзельнічалі ў баях пад Сянно і Лепелем, галоўнымі баявымі машынамі з’яўляліся танкі Pz. III двух відаў: адны з іх мелі на ўзбраенні гармату 37 мм, другія – 50 мм. Асновай танкавага парку 7 і 12-й нямецкіх дывізіій былі, разам з Pz. II, баявыя машыны гэтага тыпу, але не нямецкай, а чэшскай вытворчасці. Адметнасцю колькаснага складу ТД з’яўлялася тое, што ўжо ў пачатку ліпеня 1941 г. назіралася даволі значная неўкамплек-таванасць танкавага парку, які часткова быў зменшаны ў выніку страт, панесеных у ходзе баявых дзеянняў танкавых часцей Чырвонай Арміі на тэрыторыі Беларусі. Напрыклад, на момант правядзення маршу 17-й ТД па маршруце з Барысава праз Сянно на Коханава на працягу першай дэкады ліпеня 1941 г. дывізія мела толькі 60 % баявых машын, падзеленых на тры баявыя групы. Адна з іх якраз і ўдзельнічала ў баях у раёне Сянно. У склад яе ўваходзілі палкавы штаб, узмоцнены ахоўны батальён, танкавы батальён, процітанкавы артылерыйскі дывізіён, лёгкі артылерыйскі дывізіён, лёгкая сапёрная рота, дзве зенітныя батарэі і адна рота тэхнічнага забеспячэння [5, В1. 1].

Аналіз як айчынных, так і замежных дакументальных крыніц дазваляе выявіць тыя аспекты баявых дзеянняў, што раней заставаліся па-за ўвагай у вядомых на цяперашні час гістарычных публікацыях. Адрозна ж звернемся да баявога данясення № 8 ад 8 ліпеня 1941 г., у якім камандуючы 20-й арміяй паведамляў аб выніках баявых дзеянняў 5 і 7-га МК у першыя тры дні пасля пачатку Лепельскай аперацыі [6, с. 325–326]. У данясенні камандуючы арміяй дакладваў у Генеральны штаб аб тым, што 5 і 7-ы МК працягвалі выконваць задачу па знішчэнні лепельскай групоўкі праціўніка, наносячы ўдары ў напрамку Сянно – Лепель. Пры гэтым 7-ы МК пад прыкрыццём 153-й стралковай дывізіі і мотастралковых часцей 18-й ТД, якая займала раён Сянно, у 13 гадзін пачаў перагрупоўку да левага фланга. У той жа час танкі праціўніка пры падтрымцы авіяцыі атакавалі правы фланг 18-й ТД з лясоў на поўнач ад Сянно і перайшлі ў наступленне, заняўшы Новае Сяло (6 км на

ўсход ад Сянно). Бой працягваецца. 5-ы МК да 9 гадзін раніцы заняў зыходнае становішча ў раёне саўгаса «Федэратыўны», в. Лозы, ст. Клімавічы (10–15 км на поўдзень ад Сянно), маючы насупраць сябе 27-ю мотадывізію праціўніка, якая з артылерыяй абараняецца на рубяжы Вяцера, Дзідава. Адбіўшы а 13 гадзіне на рубяжы Чырвоны Маяк – Азярышча атаку каля 100 танкаў, падтрыманых авіяцыяй, корпус перайшоў у наступленне, прычым 17-я ТД на ўчастку Вялікія і Малыя Ліпавічы (20 км на паўднёвы захад ад Сянно) разграміла 36-ы мотастралковы полк 27-й мотадывізіі, знішчыла цяжкую батарэю, тры лёгкія батарэі і пяць супрацьтанкавых гармат. На полі бою праціўнік пакінуў шмат трупаў.

Рэшткі праціўніка на машынах адышлі ў напрамку на Чарэю, якія праследуюць часці 17-й ТД. У гэты ж час 13-я ТД у баях на поўдзень ад Сянно разграміла да двух батальёнаў 34-га мотапалка 27-й мотадывізіі. У якасці баявой задачы наступнага дня быў вызначаны працяг наступлення чатырма дывізіямі двух МК у агульным напрамку на Лепель з тым, каб разбіць лепельскую танкавую групоўку праціўніка ў складзе не менш за адну танкавую і дзве матарызаваныя дывізіі [6, с. 326].

Зазначым, што ў данясенні камандуючага 20-й арміяй генерал-лейтэнанта П.А. Курачка згаданы нямецкія падраздзяленні, якіх насамрэч не было на гэтым участку баявых дзеянняў у пачатку ліпеня 1941 г. Па загадзе, камандавання 3-й нямецкай танкавай групы 2 ліпеня чатыры дывізіі ў складзе 7 і 12-й танкавых, 14 і 20-й матарызаваных пачалі выконваць задачу па наступленні на Веліж праз Дзвіну на ўчастку Віцебск – Полацк [7, ВІ. 1]. Да таго ж, загад аб наступленні праз Чарэю і Сянно ў напрамку ст. Коханава атрымала 17-я ТД 47-га танкавага корпуса 2-й танкавай групы. Не пацвярджаецца дакументальна і факт удзелу ў баявых дзеяннях пад Лепелем іншых нямецкіх часцей [5, ВІ. 1]. Адзначым, што і ў нямецкіх дакументах таксама часта сустракаюцца супярэчлівыя даныя палявой разведкі.

Даволі цікавым нам падаецца разгляд баявых дзеянняў, адлюстраваных адначасова ў савецкіх і нямецкіх дакументах. Адметным у гэтым сэнсе можа быць «Падрабязнае апісанне першага бою 13-й танкавай дывізіі ў раёне Толпіна 8.7.41 г.» [8, арк. 32]. Гэта асабліва важна ў кантэксце таго факта, што ў публікацыі пачатку 1970-х гг. былога начальніка штаба 5-га МК палкоўніка В.В. Буткова аб баявых дзеяннях, якія адбыліся на працягу гэтага дня, напісана літаральна тры радкі тэксту: «13-я танкавая дывізія ў сваёй паласе правяла пяць атак, але поспеху не мела. У другой палове дня яна неаднаразова падваргалася ўдарам варожай авіяцыі і была вымушана адмовіцца ад далейшых атак» [4, с. 64].

У адпаведнасці з вядомымі на цяперашні час дакументамі, у прыватнасці «Справаздачай аб баявых дзеяннях 13-й танкавай дывізіі 5-га МК», да 9.00 раніцы 8 ліпеня 13-й ТД ставілася задача наступаць у напрамку Лукомля і Лепеля, знішчыць праціўніка і да канца дня авалодаць паўднёвай часткай Лепеля. Выкананне баявой задачы забяспечвалі два танкавыя палкі – 25 і 26-ы, 13-ы мотастралковы полк, 13-ы артылерыйскі полк.

Атака пачалася ў 12.00 без артылерыйскай падрыхтоўкі, паколькі да таго моманту артылерыйскі полк, зенітны дывізіён і батальён цяжкіх танкаў знаходзіліся толькі на падыходзе да раёна зыходных баявых пазіцый. Таму першы дывізіён 13-га артылерыйскага палка заняў пазіцыі і адкрыў агонь толькі а 14 гадзіне, тады як другі дывізіён дасягнуў раёна агнявой падрыхтоўкі толькі ў 17 гадзін, таму фактычна не ўдзельнічаў у баявых дзеяннях. У раёне Навінак, Толпіна дывізія сутыкнулася з моцна арганізаванай процітанкавай абаронай. Праведзеныя дывізіяй з 16.00 да 20.00 некалькі танкавых атак прывялі да вялікіх страт, але поспеху не прынеслі. Больш таго, на працягу другой паловы дня і да 20 гадзін вечара актыўна дзейнічала нямецкая авіяцыя і ад бесперапыннага ўздзеяння варожых штурмавікоў дывізія панесла значныя страты ў танках. Цяжкія танкі, якія складалі рэзерв дывізіі, былі выкліканы на месца бою, але прыбылі толькі ў 20.00. Таму дзённае наступленне сарвалася. Баявая матэрыяльная частка патрабавала папаўнення і боезапасаў. У дакуменце адзначаецца, што часці 26-ы танкавы полк страціў 47 танкаў, 25-ы – 27, батальён цяжкіх танкаў – 6 адзінак тэхнікі. На наступны дзень дывізія не вяла баявых дзеянняў, але трапляла пад удары нямецкай бамбардзіровачнай авіяцыі. 10 ліпеня 13-я дывізія апынулася ў нямецкім акружэнні [9, арк. 5–6].

Паводле «Справаздачы аб баявых дзеяннях часцей 17-й танкавай дывізіі з 4.7.41 г. да 19.7.41 г.», галоўнай задачай для дывізіі з’яўляўся захоп Лепеля [10, арк. 27–32]. На працягу ўсяго дня 7 ліпеня 33-і і 34-ы танкавыя палкі дывізіі праводзілі запраўку палівам, але сутыкненняў з праціўнікам не мелі. На раніцу 8 ліпеня праціўнік панёс страты ў раёне Вялікіх Ліпавічаў, дзе ўдалося захапіць 24 гарматы розных калібраў, 3 танкі, 4 трактары і 3 аўтамашыны. Аднак у 18 гадзін дывізія была атакавана праціўнікам сілай да 60 танкаў і 600 матацыклістаў, пасля чаго 33-і танкавы полк апынуўся ў акружэнні. Акрамя таго, як падкрэсліваецца ў справаздачы, з 18.00 да 21.00 авіяцыя праціўніка бесперапынна наносіла ўдары па падраздзяленнях дывізіі ў раёне Церабеняў, Малых і Вялікіх Ліпавічаў. Танкі, якія б маглі аказаць дапамогу палку, не мелі магчымасці выканаць пастаўленую задачу па прычыне таго, што нямецкая авіяцыя літаральна палявала за кожнай савецкай баявой машынай. 34-ы танкавы полк страціў у выніку баёў 8–10 ліпеня 1941 г. 84 адзінкі баявой тэхнікі і 72 чалавекі, у тым ліку 41 чалавека малодшага і старшага афіцэрскага саставу. Так, адсутнасць своечасовых і дакладных даных ад разведкі прывяла да таго, што 8 ліпеня 34-ы танкавы полк загінуў большую частку сваіх танкаў, паколькі яны апынуліся ў балоце і былі знішчаны артылерыйскім агнём праціўніка. У дакуменце таксама адзначаецца, што ў выніку баёў у раёне Сянно, Ліпавічаў, Лядаў, Софнеўкі і Потава праціўніку былі нанесены вялізныя страты: дывізія знішчыла 40 танкаў, 10 бронемашын, 89 грузавых аўтамашын, разграміла два штабы. Асобна зазначым, што паводле справаздачы за перыяд з 7.7.41 па 5.8.41 г., часці 17-й ТД правялі толькі 4 танкавыя атакі і адзін раз былі атакаваны праціўнікам у колькасці 60 танкаў [10, арк. 32].

Не менш важным у рассакрэчаных дакументах з'яўляецца і матэрыял аб заключнай частцы баявых дзеянняў: у іх даюцца ацэнкі і падводзяцца некаторыя вынікі. Паводле загада № 1 штаба 20-й арміі, 5-ы МК ва ўзаемадзейні з 7-м МК меў асноўную задачу спачатку па канцэнтрацыі сіл на левым флангу, затым ліквідацыі нямецкай лепельская групаўкі і авало-данні Лепелем да зыходу дня 6 ліпеня 1941 г. У дакуменце запісана, што корпус сваю задачу цалкам не выканаў. У ходзе баёў з 8 па 10 ліпеня і 11 ліпеня пры выхадзе з акружэння корпус панёс наступныя страты па танках: у 13-й ТД – 82 адзінкі баявой тэхнікі; у 17-й ТД – 244, у 109-й мотастралковай дывізіі – 40. Авіяцыяй праціўніка знішчана каля 50 % танкаў, тады як ад процітанкавай абароны і ў ходзе непасрэдных баёў з танкавымі падраздзяленнямі праціўніка – каля 30 %. Выбылі са строю і заселі ў балотах на полі бою 20 %, паколькі не было магчымасці іх эвакуацыі па прычыне абстрэлу праціўнікам [11, арк. 111–112].

Зварот да нямецкіх дакументаў дазваляе ўбачыць з процілеглага боку асобныя баявыя падзеі. Разгледзім справаздачу 17-й нямецкай ТД, якая ўдзельнічала ў баях пад Сянно ў ходзе свайго маршу на Коханава. Нагадаем што перад баямі пад Сянно дывізія з 239 танкаў мела толькі 80 баявых машын – рухомы агнявы кулак баявой групы пад камандаваннем палкоўніка Ліхта. З дакумента вынікае, што за час 6-дзённага (з 5 па 10 ліпеня) баявога рэйду праз Сянно ў напрамку Коханава (паміж Талачынам і Оршай. – *С.Н.*) на полі бою дывізіяй было знішчана звыш 250 танкаў 5-га савецкага танкавага корпуса, з якіх з удзелам баявога атрада дывізіі крыху больш за 100 машын, тады як большая частка пры дапамозе нямецкай авіяцыі [5, Вл. 6]. Значная колькасць танкавых страт назіралася ў раёне Толпіна, дзе дзейнічаў 39-ы танкавы полк 17-й ТД. У выніку баёў на працягу толькі аднаго дня – 8 ліпеня – ім знішчаны 68 савецкіх танкаў, з якіх 51 быў ліквідаваны ў выніку вядзення агню адным процітанкавым батальёнам [Там жа].

Паводле нямецкіх дакументаў, савецкае наступленне вялося ў двух напрамках – на Ліпавічы і Толпіна. Яно пачалося з атакі танкаў у 5.30 раніцы 8 ліпеня, але да 7-й гадзіны было спынена агнём процітанкавай артылерыі. У 8.10 быў нанесены новы моцны ўдар з выкарыстаннем танкаў і стралковых падраздзяленняў, якія наступалі пры актыўнай падтрымцы артылерыі. У выніку такога ўдару нямецкі бок апынуўся ў крызіснай сітуацыі і быў вымушаны пачаць адвядзенне сваіх тылавых часцей і маршавых калон з раёна Толпіна ў напрамку Чарэі. Упартыя двухбаковыя баі ішлі на працягу ўсёй першай паловы дня. Баявыя дзеянні, што вялі савецкія стралковыя і танкавыя часці ў раёне Ліпавічаў і Толпіна, пачалі набываць завяршэнне толькі ў сярэдзіне дня. У нямецкіх дакументах адзначаецца, што савецкаму боку ўдалося прарвацца на паўднёвы захад ад Толпіна і тым самым адсекчы адыходзячыя нямецкія тылавыя службы ад баявых часцей дывізіі. Толпіна было захоплена 39-м нямецкім танкавым палком толькі ў 21.15. Між тым, у выніку баёў групы пад камандаваннем палкоўніка Ліхта вораг згубіў

18 танкаў, у раёне Ліпавічаў і Толпіна лічба страт савецкіх танкаў складала 34 баявыя адзінкі. На наступны дзень немцамі планавалася нанесці ўдар на Сянно з мэтай злучэння баявых часцей, якія дзейнічалі ў раёне Абольцаў. Аднак выканаць гэта не удалося па прычыне таго, што там былі выяўлены моцныя сілы праціўніка. Як канстатуецца ў дакуменце, толькі ў другой палове дня немцы нанеслі ўдар у напрамку на Сянно. Каля 17.00 баявая група дывізіі дасягнула Сянно на паўднёвым захадзе. Сітуацыю ў гэтым раёне выратавалі свежыя сілы 12-й нямецкай ТД, якую сюды ў якасці ўзмацнення накіравала камандаванне 4-й танкавай арміі. Толькі ў сярэдзіне дня 10 ліпеня 17-я нямецкая ТД здолела дасягнуць Коханава [5, Вл. 6].

Важным падаецца нам і наступны факт вядзення баявых дзеянняў як савецкімі, так і нямецкімі баявымі часцямі. Так, напрыклад, 7 ліпеня ў раёне Дубрава – Гняздзілавічы, дзе паміж Бешанковічамі і Астроўна вяла наступленне 14-я савецкая ТД, 7-я мотапяхотная брыгада 7-й нямецкай ТД на працягу аднаго дня знішчыла 103 танкі, у тым ліку 2 танкі КВ і 4 танкі Т-34, тады як самі немцы пры гэтым страцілі 2 танкі, 1 цяжкую процітанкавую і 2 лёгкія штурмавыя гарматы, адну процітанкавую гармату калібрам 5,0 см (50 мм), 2 зенітныя гарматы калібрам 8,8 см (88 мм) і 2 аўтамабілі [12, Вл. 294]. Паводле данясення 39-га нямецкага армейскага корпуса, 7-я дывізія на працягу баёў пад Віцебскам з 6 па 12 ліпеня знішчыла 198 танкаў, 15 гармат, 14 процітанкавых гармат, 608 аўтамашын, 4 самалёты і ўзяла ў палон 620 чалавек (большую частку на паўднёвым захадзе ад Віцебска, каля Сянно і Дубравы). На долю 12-й ТД, якая значна пазней уступіла ў баявыя дзеянні пад Сянно, прыпадае 146 танкаў, пераважная колькасць якіх была знішчана ў тым раёне. Усяго 39-м нямецкім армейскім корпусам на Віцебшчыне, у раёне Улы і каля Віцебска, ліквідаваны 371 танк, прычым абсалютная большасць у ходзе баёў пад Сянно. Трэба мець на ўвазе, што баявыя дзеянні з удзелам 7 і 5-га МК працягваліся і пасля завяршэння баёў пад Сянно. Так, напрыклад, 14-я ТД 7-га МК страціла з 13 па 17 ліпеня ў раёне Лёзна яшчэ 89 танкаў [13, Вл. 464–465].

На аснове аналізу дзённікаў баявых дзеянняў 7, 12, 20-й танкавых і 20-й матарызаванай нямецкіх дывізіяў 3-й танкавай групы (з пачатку ліпеня 4-й танкавай арміі. – С.Н.), 17-й ТД 2-й танкавай групы атрымліваецца, што ў ходзе баявых дзеянняў у раёне Дубравы, Бешанковічаў, Сянно, а таксама Улы і Віцебска, Лёзна да сярэдзіны ліпеня 1941 г. былі знішчаны 694 савецкія танкі, меншая палова якіх страчана 13 і 17-й савецкімі ТД 5-га МК у раёне Сянно [Там жа].

7 і 12-я нямецкія ТД з 30.6.41 па 13.7.41 г. страцілі 2 967 чалавек, з якіх забітымі 759, параненымі – 2 108, прапаўшымі без вестак – 100 афіцэраў, унтэр-афіцэраў і радавых [14, Вл. 149]. З нямецкіх дакументаў вынікае, што ў ходзе баявых дзеянняў на Віцебшчыне агульныя страты нямецкіх афіцэраў склалі амаль трэць ад агульнай колькасці страт, панесеных баявымі часцямі з пачатку баявых дзеянняў на савецкай тэрыторыі. Унтэр-афіцэраў і радавых,

страчаных на Віцебшчыне, у тым ліку ў час баявых дзеянняў пад Сянно і Лепелем, налічваецца крыху менш за чвэрць ад агульных страт. Паводле дакументаў 5-га савецкага МК, у выніку баёў з 8 па 11 ліпеня страты ў жывой сіле ў корпусе складалі 646 чалавек: 138 забітымі і 357 прапаўшымі без вестак [11, арк. 111]. Дакладных даных аб фактычных стратах, панесеных 3-й нямецкай танкавай групай у баявой тэхніцы, на гэты момант намі не выяўлена. Вядома толькі тое, што ў 2-й танкавай групе па стане на 7.7.41 г. баяздольнымі ў танкавых парках нямецкіх дывізіяў былі: у 3 і 18-й ТД 35 % машын; у 4 і 17-й (якая ўдзельнічала ў баях пад Сянно. – С.Н.) – 60 %; у 10-й ТД – 80 %. Страчанай за гэты час лічылася кожная дзясятая машына [15, Вл. 149].

Аб апэратыўна-тактычных выніках Лепельскай апэрацыі, праведзенай у пачатку ліпеня 1941 г., выказваюцца самыя розныя ацэнкі. У першую чаргу, гэта звязана з беззваротнай стратай значнай колькасці баяздольнага парку савецкіх танкаў. Прычын гэтага было шмат. У тым ліку і такіх, пра якія выказваўся ў час допыту камандзір 14-га гаўбічнага палка 14-й ТД Я.І. Джугашвілі [16, Вл. 1–3]. На яго думку, высокай ацэнкі заслугоўвае нямецкая танкавая тэхніка і тактыка яе выкарыстання на полі бою. У адносінах савецкіх танкавых часцей палонны савецкі афіцэр-артылерыст адзначаў, што Чырвоная Армія ўзяла на ўзбраенне вопыт нямецкіх танкавых падраздзяленняў з часоў вайны ў Францыі. Укамплектаванне танкавых часцей і прымяненне тактычнага вопыту нямецкіх танкавых баявых падраздзяленняў былі цалкам запазычаныя званку. Няўдачы з выкарыстаннем савецкіх танкаў звязаны не столькі з недахопам тэхнікі ці ўзбраення, колькі з адсутнасцю ў камандзіраў іх вопыту (а таму і няздольнасці) вядзення манеўранага бою. Тады як нямецкія танкавыя часткі «ходзяць як гадзіннік».

Прычыны, па якіх камандзірам не стае вопыту, Я.І. Джугашвілі бачыў у становішчы вышэйшага афіцэрскага корпуса Чырвонай Арміі: гэта горкая расплата за знішчэнне вядучага каманднага саставу ў ходзе рэпрэсій, праведзеных супраць маршала М.М. Тухачэўскага і іншых камандзіраў. У выніку такіх дзеянняў, як адзначаў на допыце выпускнік маскоўскай школы артылерыйскай падрыхтоўкі савецкіх афіцэраў, на ўзроўні ні брыгады, ні дывізіі, ні корпуса часам не маглі своечасова прыняць правільнае апэратыўнае рашэнне. На думку афіцэра, пра гэта сведчыць і наступальная апэрацыя, праведзеная савецкім камандаваннем пад Віцебскам. Часам штабы цалкам гублялі сувязь са сваімі часцямі і паміж сабой. У такой сітуацыі сярод салдат узнікала паніка, калі без камандзіра самі салдаты не былі здольнымі арганізаваць адэкватную абарону. У гэтай сітуацыі са зброяй у руках камандзіры і палітычныя камісары стрымлівалі тых, хто пакідаў пазіцыі. Як камандзір гаўбічнай батарэі, сам Джугашвілі адзначаў, што артылерысты вымушаны былі весці агонь па праціўніку без палявых карт [16, Вл. 1–3].

У гэтым плане важнымі нам падаюцца і іншыя факты, без уліку якіх на цяперашні час практычна нельга казаць аб стварэнні суцэльнай панарамы

танкавых баталій на Віцебшчыне летам 1941 г. Звернемся да малавядомага архіўнага дакумента, якім з'яўляюцца вынікі інспектавання, па даручэнні камандуючага Заходнім фронтам С.К. Цімашэнкі праведзенага амаль па гарачых слядах членам Ваеннага Савета фронту першым сакратаром ЦК КП(б)Б П.К. Панамарэнкам. Падрыхтаваная ў жніўні на імя І.В. Сталіна дакладная запіска ўтрымлівае шмат важных ацэнак таго, што адбылося ў ходзе правядзення контрудару на лепельскім напрамку. У дакуменце даецца характарыстыка прычын паражэння Заходняга фронту, звязаных са схільнасцю многіх военачальнікаў і камандзіраў да дзеянняў «лабавымі ўдарамі», «коннай лавай», «навалам», вядомых з арсеналу Грамадзянскай вайны. Панамарэнка дае адказ і на пытанне аб тым, да чаго прывяла падобная тактыка ў 7-м МК, які меў 526 танкаў, у тым ліку новых канструкцый. Так, «з 9 па 20 ліпеня корпус прайшоў шлях з баямі [у раёне] Рудня – Лёзна – Бешанковічы і назад у Лёзна. У гэтым рэйдзе корпус страціў усе танкі па прычыне таго, што ў першы дзень распачаў без разведкі лабавую атаку на вузел абароны праціўніка, у выніку страціў адразу 100 танкаў. Далей, зноў-такі з-за адсутнасці разведкі, корпус патрапіў пад перакрываваны агонь двух замаскіраваных танкавых калон праціўніка і таксама згубіў шмат танкаў. Затым корпус адышоў у балота. Многія танкі загрузлі, а астатнія былі страчаны па дарогах. Так злачынна быў загублены адзін з моцных карпусоў» [17, с. 42; 18, с. 51–65].

Такім чынам, Лепельская аперацыя, праведзеная па загадзе камандавання Заходняга фронту сіламі двух МК у пачатку ліпеня 1941 г., насамрэч вызначалася фактам шырокага выкарыстання танкавых злучэнняў як з савецкага, так і нямецкага боку. Аднак называць тыя падзеі танкавай бітвай пад Сянно нельга па прычыне цэлага шэрагу фактаў, якія вынікаюць з навуковага аналізу дакументальнага матэрыялу.

Па-першае, паводле дакументаў аператыўнага аддзела штаба Заходняга фронту, баявыя дзеянні 5 і 7-га МК 20-й арміі былі названы *Лепельскай аперацыяй*, часавымі рамкамі якой з'яўляюцца даты 6–11 ліпеня 1941 г.: калі два савецкія танкавыя корпусы пачалі баявыя дзеянні і калі апошнія былі фактычна завершаны для асноўнай часткі падраздзяленняў чатырох танкавых і адной матарызаванай дывізіі. З дакументаў вынікае, што крайняй датай для часцей 5-га МК стала дата 11 ліпеня 1941 г. [11, арк. 111].

Па-другое, у дакументах нам не ўдалося выявіць факта адначасовага сутыкнення з двух бакоў буйных мас танкаў, агульная колькасць якіх перавышала б нават 300 адзінак, не кажучы пра лічбы ў амаль 3 тыс. баявых машын. Так, напрыклад, у ходзе баёў на лініі Дубрава – Гняздзілавічы з нямецкага боку былі адначасова задзейнічаны толькі 2 батальёны 25-га нямецкага танкавага палка ў складзе менш за 100 танкаў, у той час як з савецкага боку гэта лічба была ўдвая большая. Вывучэнне аператыўных дакументаў танкавых злучэнняў, якія ўдзельнічалі ў баях пад Сянно, паказвае баявыя сутыкненні з удзелам аднаго-двух танкавых палкоў агульнай колькасцю ад 150 да 200 баявых адзінак [11, арк. 111].

Па-трэцяе, Лепельская аперацыя з удзелам двух МК фактычна распалася на 2 самастойныя контрудары, якія, згодна планам, распрацаваным штабам 20-й арміі, наносіліся па розных напрамках, адпаведна: 7-ы МК у складзе 14 і 18-й ТД наступаў з раёна Віцебска на Бешанковічы – Лепель; 5-ы МК у складзе 13 і 17-й танкавых і 109-й мотастралковай дывізіі наносіў удар з раёна Оршы на Сянно – Лепель. Фактычна яны былі праведзены ў такой жа паслядоўнасці, але з адтэрміноўкай у 2 дні. Канчатковай мэтай контрудараў з’яўляўся выхад у раён Лепеля дзеля нанясення ўдару ў фланг і тыл полацкай групоўкі праціўніка. Паводле апэратыўнай зводкі Заходняга фронту ад 5 ліпеня 1941 г., войскі фронту наносілі ўдар па праціўніку, маючы толькі адзін агульны напрамак – Лепель [6, с. 276].

Па-чацвёртае, у двух савецкіх танкавых злучэннях страты складалі 3/4 танкавага парку 5 і 7-га МК. Пра страты асабовага складу сведчыць наступны дакументальны запіс з выніковай справаздачы 5-га МК: пасля завяршэння Лепельскай аперацыі ў корпусе было дастаткова асабовага складу для забеспячэння боегатоўнасці часцей [11, арк. 111].

Па-пятае, сярод галоўных фактараў амаль поўнага разгрому двух МК трэба мець на ўвазе іх аб’ектыўны і суб’ектыўны характар паходжання. Даволі дакладную карціну аб прычынах разгрому дае справаздача 13-й ТД, дзе гаворыцца пра тое, што ў ходзе бітвы ў раёне Толпіна два танкавыя і адзін мотастралковы палкі выконвалі загад аб неадкладным уступленні ў бой, але пры гэтым былі вымушаны ўвесці свае баявыя часці без артылерыйскай падрыхтоўкі, без узаемадзеяння паміж сабой, без належнай разведкі мясцовасці, без выкарыстання пяхоты, і пры ўсім не ў поўным складзе, з парушэннем кіравання і не ў поўнай баявой гатоўнасці [8, арк. 3].

Па-шостае, нягледзячы на тактычныя няўдачы 5 і 7-га МК, загад аб іх адыходзе з лепельскага напрамку на зыходныя пазіцыі стаў вынікам не разгрому ў раёне Сянно і Лепеля, а быў аддадзены ў сувязі са стратай Заходнім фронтам Віцебска 9 ліпеня 1941 г. Страты ў баявой тэхніцы, панесеныя 2 савецкімі карпусамі ў ходзе Лепельскай аперацыі, былі адчувальнымі, але не сведчылі аб катастрофе [11, арк. 111], якая адбылася ў раёне Беластока – Мінска ў пачатку вайны. У той жа час маштабныя баявыя дзеянні, прадстаўленыя ў сучаснай айчыннай гістарыяграфіі ў раёне Сянно «адной з буйнейшых танкавых бітваў пачатковага перыяду вайны», засталіся непрыкметнымі для камандуючага групай армій «Цэнтр», які 8 ліпеня знаходзіўся на камандным пункце 3-й танкавай групы ў Лепелі [19, с. 73].

І ў рэшце рэшт, выкарыстанне параўнальнага метаду для даследавання гісторыі танкавых баталій на Віцебшчыне ў пачатку ліпеня 1941 г. сведчыць пра тое, што толькі на аснове айчынных і замежных дакументальных крыніц магчыма аб’ектыўная рэканструкцыя тых важных гістарычных падзей. Пры інтэрпрэтацы вынікаў фактычных баявых дзеянняў важна мець на ўвазе наступны дакументальны факт: у 5-м МК толькі 30 % танкаў былі страчаны на полі бою ў ходзе сустрэчных танкавых баёў ці дзейнасці процітанкавай артылерыі праціўніка [11, арк. 112].

Такім чынам, аўтарская спроба навуковай рэканструкцыі баявых дзеянняў на аснове выкарыстання новых дакументальных крыніц пераконвае ў тым, што адной з актуальных задач на цяперашні час нам бачыцца правядзенне беларускімі гісторыкамі спецыяльнага даследавання Лепельскай аперацыі ў пачатку ліпеня 1941 г., у аснову якога будзе пакладзены прынцып супастаўлення дакументальных крыніц айчыннага і замежнага паходжання, іх крытычнага аналізу з мэтай правядзення аб'ектыўнага вывучэння гераічных і трагічных падзей пачатковага перыяду Вялікай Айчыннай вайны на тэрыторыі Беларусі. Таму ўсё больш відавочнай становіцца такая аксіёма: перспектыву будзе мець тое даследаванне, у якім знойдзе месца двухбаковы разгляд баявых дзеянняў, максімальна поўнае прыцягненне дакументальных матэрыялаў, узважанае супастаўленне фактаў з савецкіх і нямецкіх архіўных крыніц, а таксама іх крытычны аналіз. Толькі такі падыход дапаможа беларускім гісторыкам даць адказы на пакуль малавядомыя пытанні, якія застаюцца адкрытымі ў гісторыі правядзення 5 і 7-м МК двух самастойных контрудараў у ходзе Лепельскай аперацыі 1941 года. Вынікае, што на цяперашні час даследчыкам нельга аслабляць увагі да гэтай важнай гістарычнай праблемы.

ЛІТАРАТУРА

1. *Исаев, А.В.* Неизвестный 1941. Остановленный блицкриг / А.В. Исаев. – М. : Яуза, Эксмо, 2010. – 480 с.
2. Журнал боевых действий 5 МК: Лепельская операция с 6 по 11.7.41 // Цэнтральны архіў Міністэрства абароны Расійскай Федэрацыі (ЦАМА РФ). – Фонд 208. – Воп. 2511. – Спр. 80.
3. Gefechtsberichte Russland 1941/42 // Федэральны ваенны архіў Германіі (ВА-МА). – RH 21-3/732: Panzer AOK 3. Ia Nr. 520/42 geheim.
4. *Бутков, В.В.* Контрудар 5-го механизированного корпуса на лепельском направлении (6–11 июля 1941 года) / В.В. Бутков // Военно-исторический журнал. – 1971. – № 9. – С. 59–65.
5. Bericht über Marsch und Kampf der 17. Pz. Division von Borissow über Senno nach Kochanovo, v. 11.7.41. // ВА-МА. – RH 24-47/5: Anlage Nr. 248 zum Kriegstagebuch Nr. 2 des XXXXVII. Pz. Korps.
6. Боевое донесение № 8 командующего 20-й армией о результатах боевых действий 5-го и 7-го механизированных корпусов, 8 июля 1941 г. / 1941 : в 2 т. – СПб. : Президентская библиотека им. Б.Н. Ельцина, 2011. – Т. 2 : Документы и материалы к 70-летию Великой Отечественной войны / сост. Ю.А. Никифоров [и др.]. – 579 с.
7. Gefechtbericht v. 30.6.–9.7.41 // ВА-МА. – RH 21-3/46: Panzergruppe 3. Abt. I a, v. 9.7.41.
8. Отчет о боевых действиях 13-й танковой дивизии 5 МК за период с 4 по 19.7.41 // ЦАМА РФ. – Фонд 208. – Воп. 2511. – Спр. 80.
9. Подробное описание первого боя 13-й танковой дивизии в районе Толпино 8.7.41 // ЦАМА РФ. – Фонд 208. – Воп. 2511. – Спр. 80.

10. Отчет о действиях частей 17-й танковой дивизии с 4.7.41 по 19.7.41 // ЦАМА РФ. – Фонд 208. – Воп. 2511. – Спр. 80.
11. Лепельская операция с 6 по 11.7.41 // ЦАМА РФ. – Фонд 208. – Воп. 2511. – Спр. 80.
12. Abschlußbericht über die Panzerkämpfe am 7.7.41 der 7. Panzer-Division, v. 8.7.41 // ВА-МА. – RH 21-3/433.
13. Generalkommando XXXIX. A.K. Bericht über Gefangene, vernichtetes Gerät und Beute seit Beginn der Kamphandlungen v. 8.8.41 // ВА-МА. – RH 21-3/433.
14. Panzergruppe 3. Gesamtaufstellung der bisher gemeldeten Verluste, Stand v. 13.7.41 // ВА-МА. – RH 21-3/46.
15. Meldung der Pz. Gr. 2 an AOK über einsatzbereite Panzer v. 7.7.41 // ВА-МА. – RH 21-2/927.
16. Vernehmung des gefangenen russischen Oberleutnant Jacob Josifowitsch Dschugaschwili v. 14. Haub. Art. Regiment // ВА-МА. – RH 26-26/7a.
17. *Платонов, Р.П.* Белоруссия, 1941-й: известное и неизвестное: По документам Национального архива Республики Беларусь / Р.П. Платонов. – Минск : БелНИИДАД, 2000. – 209 с.
18. *Платонов, Р.П.* О причинах поражения войск Западного фронта в первые месяцы войны (По материалам Национального архива Республики Беларусь) / Р.П. Платонов // Беларусь, 22 июня 1941 года: Говорят архивы... : материалы к заседанию «круглого стола», посвященного 60-летию начала Великой Отечественной войны, июнь 2001 г. / отв. ред.-сост. Р.П. Платонов, В.В. Федосов. – Минск : БелНИИДАД, 2000.
19. *Бок, Ф. фон.* «Я стоял у ворот Москвы» / Ф. фон Бок. – М. : Вече, 2009. – 432 с.

Поступила в редакцию 19.02.13